

การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี

The Development of Participatory Learning Network for Conservation of Indigenous

Homnakhonchaisri Rice

นงคราม จันทร์ทูล¹

Nongram Chuntool¹

บทคัดย่อ

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี พื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านดอนแพบ หมู่ 10 ตำบลนิลเพชร อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ด้วยการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยดำเนินการจัดทำแผนพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมปฏิบัติตามแผนกิจกรรมที่กำหนด พร้อมทั้งสังเกตการณ์ระหว่างกระบวนการ และผลสะท้อนจากการปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัย สมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ ผู้นำชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้อง การเก็บรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การจัดเวที การสัมภาษณ์ การสังเกต การวิเคราะห์เนื้อหาเชื่อมโยงและสรุปผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านดอนแพบ เริ่มมีการทำนาเพื่อการอนุรักษ์ด้วยการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรีไว้บริโภคเองภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมจากสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครปฐม มีการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน “กลุ่มอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองนิลเพชรเขตส.ป.ก.” เป็นศูนย์รวมในการพัฒนาเครือข่ายฯ อย่างเป็นระบบและได้รับการยอมรับตามกฎหมาย ผลของการพัฒนาเครือข่ายทำให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างสมาชิกในเครือข่ายและภาคีที่เกี่ยวข้อง สมาชิกเครือข่ายเกิดการเรียนรู้ในเรื่องการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นมาของข้าวพันธุ์หอมนครชัยศรี การออกแบบตราสัญลักษณ์ประจำกลุ่ม

คำสำคัญ: เครือข่ายการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม ข้าวพันธุ์หอมนครชัยศรี การอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง

ABSTRACT

The study of this objective for development of learning involved for conservation of Indigenous Homnakhonchaisri Rice. The study area of village Moo.10 BAN DON FAEB community Ninlaphech Banglance district, Nakhonpathom province by Participatory Action Research, by technique has been applied learning network together and participating in the plan activities, along with the observation between process and the feed-back of the obtained results between the researcher, members of participatory learning Network, leader and participitor, the data were obtained from the related researcher, the interviews and the observation, the content analysis and the conclusion of the study BAN DON FEAB community began farming for indigenous Homnakhonchaisri Rice for consume from the support and promote of Nakhonpathom ALRO. Have to how that the group is The “ANOO-LAK-KLAW-PHAN-PHOON-MUENG-NINLAPETH-KAED-SOO-POO-KOO” is a center the Development of

¹ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน 73140

¹Department of Human and Community Resource Development, Kasetsart University at kamphaeng Saen Campus 73140

Participatory Learning Network for Conservation of Indigenous Homnakhonchaisri Rice in Nakhonpathom orderly, and recognized by law. Results of the development and know collaboration together in the network and know about registration in the groups, know community's history and logo design for the group.

Key Words: Learning Network , Participatory , Homnakhonchaisri Rice , Rice Conservation

Email: ram_nkp@hotmail.com

คำนำ

การทำเกษตรและวิถีชีวิตของเกษตรกรไทยในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป การผลิตแบบพอมีพอกินมาเป็นผลิตเพื่อการค้า เกษตรกรปลูกพืชตามความต้องการของตลาด การผลิตของเกษตรกรหันมาใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี ใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคน ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรสูงซึ่งชุมชนบ้านดอนแพบ เป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากภาวะต้นทุนการผลิตที่สูง และปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายอย่างเดียว ไม่มีการลดรายจ่ายในครัวเรือนด้วยการปลูกข้าวไว้บริโภคเอง การส่งเสริมการผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองน่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งให้ภาคเกษตร สามารถพึ่งพาตนเองได้ อย่างน้อยก็ทำให้ลดรายจ่ายในครัวเรือนจากการผลิตข้าวไว้บริโภคเอง และเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรีไม่ให้สูญหายไป สามารถสร้างและพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินให้มีความเข้มแข็งได้ เครือข่ายเป็นกระบวนการทำงานที่มีการเชื่อมโยงประสานงานระหว่างบุคคล องค์กรหน่วยงานต่างๆ ที่มีฐานที่ตั้งอยู่บนวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเดียวกัน ร่วมกันพัฒนาเครือข่ายและได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง โดยเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้ การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ (ปริดา ศรีนฤวรรณ และคณะ, 2550) ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอเพื่อการวิจัยและพัฒนาโครงการการพัฒนากระบวนการเชื่อมต่อองค์ความรู้ในเส้นทางสินค้าข้าวจังหวัดนครปฐม (สันติ ศรีสวนแดง และคณะ, 2552) ได้เสนอแนวทางในการวิจัยและพัฒนาการสร้างมูลค่าเพิ่มจากวิถีชีวิตการทำนาของชุมชน การพัฒนาพื้นที่ข้าวเฉพาะ เช่น พื้นที่ผลิตข้าวคุณภาพสำหรับบริโภค รวมถึงการพัฒนาพันธุ์ข้าวปลูกในนาชลประทานที่ใช้บริโภคและแปรรูป

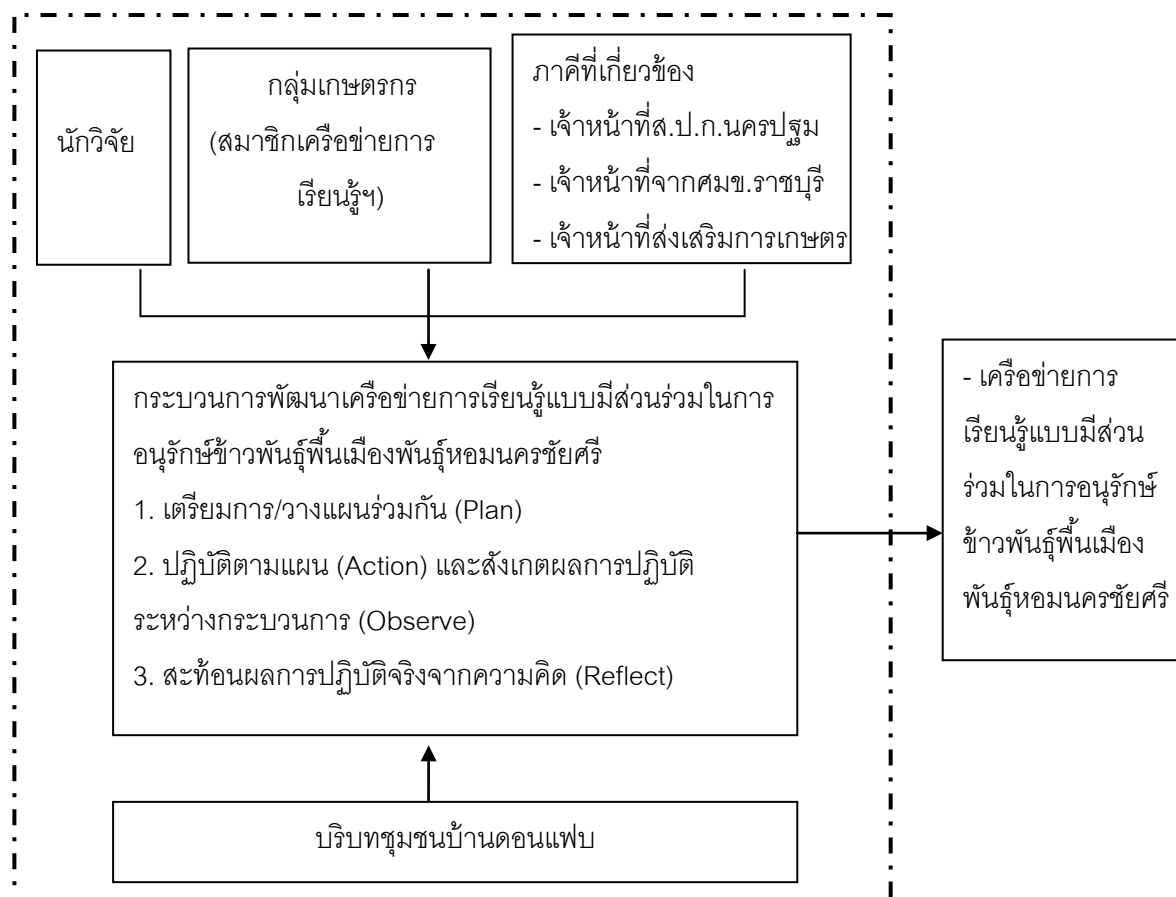
ผู้วิจัยในฐานะเป็นนักศึกษาระดับปริญญาโท ภาควิชาพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์ และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน และทำงานในหน้าที่นักวิชาการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งมีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาและส่งเสริมด้านการเกษตรให้กับเกษตรกร และเห็นความสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี โดยการใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อนำบทเรียนไปใช้เป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองและสร้างมูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครปฐม ตลอดจนการพัฒนาและสร้างเครือข่ายความเข้มแข็งให้เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในเครือข่าย ได้ทำงานเป็นทีม ผลของการพัฒนาเครือข่ายเป็นบทเรียนของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี และได้แนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมในพื้นที่อื่นต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชนบ้านดอนแพบ ตำบลนิลเพชร อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม และบริบทของการผลิตและอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี
2. เพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี

วิธีการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยใช้การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ผู้มีส่วนได้เสีย ได้แก่กลุ่มเกษตรกรสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ ผู้นำชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้องในที่นี้คือ เจ้าหน้าที่ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวราชบุรี เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบางเลน ผู้วิจัยในฐานะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ ส.ป.ก. เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้เครื่องมือในการวิจัยคือ การจัดเวที การสัมภาษณ์ และการสังเกต

ขั้นตอนการวิจัย

1. **ระยะวางแผน** ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่ ด้วยการสอบถามแกนนำในปัญหาการปลูกและอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง ปัญหาของกลุ่มเกษตรกร และศึกษาบริบทของพื้นที่ ข้อมูล กลุ่มเกษตรกร ข้อมูลการผลิตและอนุรักษ์ข้าวหอมนครชัยศรีในพื้นที่ชุมชนเป้าหมาย เตรียมชุมชนสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ศึกษาชุมชนการเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ประชุมวางแผนปฏิบัติการ/เตรียมความพร้อมและทำความเข้าใจระหว่างนักวิจัยกับผู้ที่เกี่ยวข้อง จัดทำแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติงานและนัดหมายผู้เข้าร่วมการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี และเตรียมประเด็นในการทำกิจกรรม ปฏิบัติการจัดทำแผนกิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายร่วมกัน ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย สมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ ผู้นำชุมชนภาคีที่เกี่ยวข้องได้แก่เจ้าหน้าที่ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวราชบุรี การดำเนินกิจกรรมแผนการพัฒนาเครือข่าย โดยสมาชิกเครือข่ายร่วมดำเนินการในทุกกระบวนการ ผู้วิจัยเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ใช้วิธีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยให้สมาชิกเครือข่ายเป็นคนกำหนดแผนการดำเนินการพัฒนา เป้าหมายการดำเนินการพอสรุปเป็น แผนกิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

2. **ระยะปฏิบัติการ/สังเกตการณ์** เริ่มด้วยการประสานงานนัดหมายแกนนำกลุ่มเพื่อนัดสมาชิกปฏิบัติการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม กิจกรรมการตั้งชื่อกลุ่มโดยให้สมาชิกแต่ละคนเสนอชื่อและใช้วิธีลงคะแนนเสียง กิจกรรมกำหนดบทบาทหน้าที่ โครงสร้างการบริหารงานของกลุ่ม โดยสมาชิกร่วมกันเสนอชื่อ กิจกรรมการจดทะเบียนกลุ่ม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 เอกสารประกอบการจดทะเบียนกลุ่ม ดำเนินการจัดทำเอกสารประกอบการจดทะเบียน โดยเริ่มตั้งแต่เอกสารคำขอจดทะเบียน (แบบสวช.01) พร้อมทั้งให้สมาชิกกลุ่มนำเอกสารประกอบการจดทะเบียนได้แก่สำเนาบัตรประชาชน และสำเนาทะเบียนมาด้วย เมื่อจัดทำเอกสารเสร็จได้ยื่นขอจดทะเบียน และร่วมกันจัดทำแผนประกอบกิจการวิสาหกิจชุมชน แผนพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ร่วมกันจัดทำข้อตกลงกลุ่ม และจัดทำหนังสือมอบอำนาจเพื่อประกอบการจดทะเบียน และได้รับการอนุมัติเป็นวิสาหกิจชุมชนจากนายทะเบียน “กลุ่มอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองนิลเพชรเขตส.ป.ก.” เลขทะเบียน 2-73-05-10/1-0009 ลงวันที่ 18 เมษายน 2555 และกิจกรรมออกแบบตราสัญลักษณ์ ประจำกลุ่ม มีสมาชิกร่วมออกแบบทั้งหมด 3 คน จากการสังเกตการณ์ (Observe) ระหว่างกระบวนการปฏิบัติการตามแผน ในด้านต่างๆ พบว่าสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ได้ร่วมกิจกรรมในทุกกระบวนการที่มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการร่วมมือ ร่วมใจ สนใจ ในการดำเนินกิจกรรมเครือข่าย แต่การแสดงความคิดเห็นส่วนใหญ่อยู่ที่แกนนำ ผลการปฏิบัติได้ตามแผนที่กำหนด เกษตรกรมีความรู้สึกดีที่ได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ด้านสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง พบว่า บรรยากาศตอนทำส่วนใหญ่ดำเนินการหลังจากงานของส่วนราชการที่นัดหมายเกษตรกรตรงกัน ทำให้เวลาที่ทำกิจกรรมจะเป็นช่วงใกล้เที่ยงและค่อนข้างร้อน

3. **ระยะสะท้อนผล** ดำเนินการนัดหมายจัดเวทีคืนข้อมูลจากการปฏิบัติงานการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วม ให้กับสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์ข้าวพันธุ์ เริ่มด้วยการทบทวนการดำเนินกิจกรรมครั้งที่ผ่านมาทั้ง 4 ครั้ง คืนข้อมูลด้านบริบทชุมชนเริ่มตั้งแต่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน สภาพภูมิประเทศ ทรัพยากร การคมนาคม สภาพการตั้งบ้านเรือน ประชากร การปกครอง ข้อมูลกลุ่มองค์กรในชุมชน ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม และเหตุการณ์สำคัญ ๆ ของชุมชนบ้านดอนแพบ และตามด้วยบริบทเกี่ยวกับการผลิตข้าวหอมนครชัยศรี และสรุปการดำเนินงานตามแผนกิจกรรมการพัฒนาของกลุ่มที่ได้ร่วมกันปฏิบัติ

วิเคราะห์และสังเคราะห์ผลจากการดำเนินกิจกรรมโดยการถอดประสบการณ์ร่วมกัน และวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ วิเคราะห์เนื้อหา สรุปข้อมูลจากการสังเกต เรื่องราวต่างๆ ตามบริบท ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในกิจกรรม สรุปบทเรียนและข้อเสนอแนะจากการดำเนินการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผลการศึกษาการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี โดยการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัย กลุ่มเกษตรกรสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ และภาคีที่เกี่ยวข้อง เป็นบทเรียนการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี พอสรุปได้ดังนี้

บริบทชุมชนบ้านดอนแพบ และบริบทของการผลิตและอนุรักษ์ข้าวหอมนครชัยศรี

1. **บริบทชุมชนบ้านดอนแพบ** ตั้งอยู่ที่หมู่ 10 ตำบลนิลเพชร อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ตั้งชื่อชุมชน

ตามชื่อต้นไม้ที่มีอยู่มากในพื้นที่ มีพื้นที่ประมาณ 4,565 ไร่ สภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นที่ราบลุ่ม อยู่ในเขตชลประทาน มีคลองวงแหวนรับน้ำต่อจากคลองนิลเพชรเพื่อใช้ในการทำการเกษตร มีครัวเรือนประมาณ 140 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ร้อยละ 80 มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก นับถือศาสนาพุทธ มีนายประภา เพียรภักดิ์เป็นผู้นำชุมชนปัจจุบัน เหตุการณ์ครั้งประวัติศาสตร์คือน้ำท่วมใหญ่ช่วงเดือนตุลาคม-ธันวาคม 2554 ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบทั้งด้านเกษตรกรรม และด้านที่อยู่อาศัย

2. **บริบทของการผลิตและอนุรักษ์ข้าวหอมนครชัยศรี** ลักษณะข้าวหอมนครชัยศรีเป็นข้าวนาปี เป็นข้าวไวแสง ปลูกในช่วงเดือนสิงหาคม - ธันวาคม ไม่ว่าจะปลูกช่วงไหนของปีผลผลิตก็จะเก็บเกี่ยวเวลาเดิม ลักษณะเด่นของข้าวพันธุ์นี้มีความหอม ขาว เมล็ดยาวและปลายงอเล็กน้อยเหมือนกับข้าวนาปีทั่วไปเมื่อนำมาหุงมีกลิ่นหอม การเก็บเกี่ยวผลผลิตและนำไปสี น้ำหนักของข้าวที่เสียไปกับการสีข้าวน้อยกว่าข้าวหอมมะลิและข้าวนาปรัง เนื่องจากสีแล้วได้เนื้อข้าวสารเต็มเมล็ด ข้าวชนิดนี้เป็นข้าวพื้นเมือง มีอายุการครองชีวิตยาวนาน ทำให้มีวิตามิน แร่ธาตุมาก เช่น ธาตุเหล็ก คุณสมบัติด้านทานต่อศัตรูพืชอย่างเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล มีศัตรูพืชน้อยไม่จำเป็นต้องดูแลด้วยสารเคมี ลำต้นใหญ่ แข็งแรง มีความสูงประมาณ 2 เมตร แต่เนื่องจากความสูงมาก จึงล้มได้ง่าย และต้องคอยดูแลและหญ้าไม่ให้มาทำลายตลอด ผลผลิตต่ำ ประมาณ 30-70 ถังต่อไร่

- 2.1 **ความเป็นมาของข้าวหอมนครชัยศรี** สืบเนื่องจากสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ได้มีแนวคิดในการสืบสานและอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองในรูปแบบ “ข้าวนพวงศ์” บนผืนดินพระราชทานเพื่อทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสทรงพระชนมพรรษา 81 พรรษา ในปี 2551 โดยสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดฉะเชิงเทรา (ส.ป.ก. นครปฐม) และเกษตรกรในเขตผืนดินพระราชทานจังหวัดฉะเชิงเทรา ปลูกข้าว 9 สายพันธุ์ (ข้าวนพวงศ์) ในแปลงที่ดินของนายวิเศษ นามบดีอุบล ตำบลหนามแดง อำเภอมะขาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ในพื้นที่ 1 ไร่ โดยข้าว 9 สายพันธุ์ดี ข้าวแห่งสำนึกกตัญญู 9 อัจฉริยะ จากหัวใจชาวนาในผืนดินพระราชทาน 5 จังหวัด ได้แก่ ข้าวหอมสีทอง ข้าวเหนียว กข.6 ข้าวหอมนิล ข้าวหอมมะลิแดง ข้าวหอมปทุม ข้าวเหนียวดำ ข้าวหอมมะลิ ข้าว

สุพรรณภูมิ และหอมศรีโสธร ซึ่งพันธุ์ดั้งเดิมคือข้าวหอมมณครชัยศรีโดยชาวนาจังหวัดฉะเชิงเทรา นายขวัญชัย รักษาพันธุ์ ได้นำไปจากนายอนันต์ ผลวัฒน์ เพื่อนจากตำบลท่าตำหนัก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมื่อปี พ.ศ. 2517 เพราะข้าวพันธุ์นี้ทนต่อโรคและแมลง โดยในขณะนั้นมีเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลระบาด จึงนำไปปลูกที่แปลงเกษตรกรรมของตนเองที่ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ข้าวได้ถูกเปลี่ยนชื่อไปเป็นข้าวเทพราช หรือข้าวขวัญชัย ซึ่งปัจจุบันเป็นข้าวที่มีชื่อเสียงในจังหวัดฉะเชิงเทรา และจากการดำเนินงานข้าวรวงรงค์ ได้ขออนุญาตตั้งชื่อข้าวใหม่ตามชื่อวัดหลวงพ่อโสธร เป็นข้าวศรีโสธร ข้าวรวงรงค์เมื่อข้าวทั้ง 9 พันธุ์สุกพร้อมกันทางสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้จัดงานเกษตรกรรมที่ดินพระราชทานได้ร่วมกันลงแขกเกี่ยวข้าวรวงรงค์ ในวันที่ 29 พฤศจิกายน 2551 และในวันนี้เองสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครปฐม (ส.ป.ก.นครปฐม) ได้จัดทำโครงการรับพันธุ์ข้าวรวงรงค์คืนถิ่น พบปัญหาจากการผลิตทำให้เกษตรกรในเขตที่ดินพระราชทานไม่ปลูกต่อ โดยเกษตรกรให้เหตุผลว่าผลผลิตได้น้อย ขายได้ในราคาไม่แตกต่างจากข้าวทั่วไป ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่ค่อนข้างสูงอายุแล้ว การบริหารจัดการกลุ่มไม่สามารถจัดการแปรรูปข้าวเพื่อขายได้ ทำให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวเพื่อขายในเชิงพาณิชย์มากกว่า

2.2 การก่อกำเนิดการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์หอมมณครชัยศรีในชุมชนบ้านดอนแพบ จุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิดการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์หอมมณครชัยศรีในชุมชนบ้านดอนแพบ เกิดจากนายสมบัติ เล็บครุฑ เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินเห็นว่าข้าวนี้มีคุณลักษณะที่ดี หอม กินปริมาณแต่น้อย แต่อิ่มนาน จึงได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครปฐม ขอนำข้าวพันธุ์นี้ไปปลูกในพื้นที่ของตนเองในเนื้อที่ 3 ไร่ ในช่วงฤดูการผลิตข้าวในปี 2552 โดยเริ่มแรกคิดจะปลูกไว้บริโภคในครัวเรือนเหลือจึงจะขายให้เพื่อนบ้าน ประกอบกับได้ทราบจากเจ้าหน้าที่ว่าไม่มีคนปลูกพันธุ์นี้แล้ว จึงคิดอยากจะทำอนุรักษ์พันธุ์ข้าวหอมมณครชัยศรีไว้ไม่ให้สูญพันธุ์ไปจากจังหวัดนครปฐม การปลูกในปีแรกให้ผลผลิตประมาณ 30 ถังต่อไร่ ผลผลิตที่ได้นำไปสีเป็นข้าวสารและข้าวกล้องไว้บริโภคเอง และขายเพื่อนบ้าน บางส่วนเจ้าหน้าที่สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครปฐม ได้นำออกไปจัดนิทรรศการ ปีต่อมาได้ขยายพื้นที่ปลูกเป็น 6 ไร่ ในช่วงฤดูการผลิตปี 2553 ผลผลิตที่ได้ประมาณ 50 ถังต่อไร่ ในปีนี้เองได้มีเพื่อนบ้านสนใจคิดร่วมอนุรักษ์ เพิ่มขึ้นอีกจำนวน 3 ราย ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน และเป็นเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน จึงชวนกันมาร่วมเรียนรู้และอนุรักษ์ปลูกข้าวพันธุ์นี้ขึ้นในปี 2554 การก่อกำเนิดเกิดกลุ่มการอนุรักษ์ข้าวหอมมณครชัยศรีในชุมชนบ้านดอนแพบ มาจากการที่มีเกษตรกรแกนนำของชุมชน นายสมบัติ เล็บครุฑ ได้ให้ความสนใจและทดลองปลูก ประกอบกับได้รับโอกาสในการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ ในการประสานงานให้องค์ความรู้ / ปัจจัยการผลิตต่างๆ รวมทั้งเกษตรกรแกนนำได้ขยายผลสู่เครือข่าย และสมาชิกเพื่อนบ้านที่มีความเชื่อมโยงประสานกันจากจุดเล็กและขยายไป โดยมีเป้าหมายในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และปรับตัว ในการที่จะพัฒนาเครือข่ายมีกิจกรรมร่วมแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน โดยมีเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เป็นเครือข่ายระดับบุคคล โดยได้รับการสนับสนุนกิจกรรมจากส่วนราชการในพื้นที่ได้แก่สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครปฐม ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวราชบุรี สำนักงานเกษตรอำเภอบางเลน

ผลของการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมมณครชัยศรี

1. ผลของการพัฒนาเชิงประจักษ์

1.1 ได้แผนการดำเนินการพัฒนาเครือข่ายร่วมกัน ในภาพรวมแบ่งเป็นแผนงานระยะสั้นคือการตั้งชื่อกลุ่ม การออกแบบตราสัญลักษณ์ประจำกลุ่มและการจดทะเบียนกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชน และแผนงานระยะยาวคือการเรียนรู้การปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง และการพัฒนาแปรรูปผลผลิตเพื่อบริโภคและจำหน่าย

1.2 เกิดเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ใช้หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participatory learning) โดยเริ่มกระบวนการด้วยการประชุมกลุ่มร่วมกัน หาแนวทาง/กิจกรรมการพัฒนาเครือข่าย ใช้วิธีร่วมกันคิด และร่วมปฏิบัติในการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการเรียนรู้จากการกระทำ (learning by doing) การได้ทดลองปฏิบัติใช้กระบวนการเรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม (group process) เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน ในอันที่จะประสานเชื่อมโยงแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ถ่ายทอดความรู้ภายใต้วัตถุประสงค์หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2537) ด้วยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทำกิจกรรมร่วมกัน โดยเริ่มตั้งแต่กำหนดแผนการพัฒนา ร่วมกันปฏิบัติตามแผน เพื่อเป้าหมายของการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้ของกลุ่มเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการพัฒนาเครือข่ายให้มีกิจกรรมในการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง พันธุ์หอมนครชัยศรีและพันธุ์พื้นเมืองอื่นๆ ภายใต้บริบทของชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นทุนเดิม กลุ่มและสมาชิกเครือข่ายได้เรียนรู้เรื่อง 1) บริบทชุมชน ประวัติความเป็นมาของชุมชน ข้อมูลพื้นฐานด้านต่างๆ ของชุมชน บริบทของการผลิตและอนุรักษ์ข้าวหอมนครชัยศรี 2) ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์หอมนครชัยศรี ลักษณะประจำพันธุ์ของข้าวหอมนครชัยศรี ข้อดี ข้อเสียของข้าวพันธุ์พื้นเมือง องค์ความรู้ในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมือง 3) การจัดทำแผนกิจกรรมการพัฒนาเครือข่าย 4) การจัดทำตราสัญลักษณ์ การออกแบบตราประจำกลุ่ม 5) การจดทะเบียนกลุ่ม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 ภายใต้การได้รับโอกาสสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือแก่ชาวนาเพื่อให้ทำหน้าที่ผลิตข้าวและอนุรักษ์ข้าว เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า และเชื่อมความสัมพันธ์การรวมกลุ่มในลักษณะกลุ่มแลกเปลี่ยน กลุ่มเครือข่าย และกลุ่มเกษตรกร ตรงกับแนวทางอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีการพื้นบ้านในการผลิตข้าวแบบดั้งเดิมที่กำหนดไว้ (ภายใต้กฎบัตร 2546)

1.3 ได้ตราสัญลักษณ์ประจำกลุ่มที่ร่วมกันออกแบบ เป็นสื่อถึงศูนย์รวมของเครือข่าย มีเป็นสัญลักษณ์ร่วม มาจากการออกแบบการแสดงความคิดเห็นของสมาชิก เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่เครือข่ายตั้งไว้

2. ผลของการพัฒนาเชิงกระบวนการ พบว่ามีทั้งหมดในประเด็น 7 ประเด็น คือ 1) เกิดการทำงานร่วมกัน การแสดงความคิดเห็น การมีกิจกรรมร่วมกัน 2) เกิดการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง 3) การได้รับความรู้เพิ่มเติมในเรื่องประวัติชุมชน การเก็บรักษาพันธุ์ข้าว 4) เกิดความน่าเชื่อถือมีเอกลักษณ์ 5) ข้อจำกัดในเรื่องการ

เขียน การจดบันทึก 6) บรรยายภาคในการทำกิจกรรม และ 7) ความเป็นกังวลและกลัว ดังที่เกษตรกรรายนายดาว เกษรบุบผา กล่าวว่า “ดีที่ทุกคนช่วยกันคิด คนละนิด ละหน่อย ก็ยังดี มีส่วนร่วม มีเป้าหมายเดียวกัน” นาย สุรินทร์ เกษรบุบผา กล่าวว่า “กิจกรรมที่ไม่รู้เราก็ได้รู้ ได้เห็น เรียนรู้ ประยุกต์ใช้ รู้สึกว่ามันดี ถึงได้มาทุกครั้ง ตรงกับความรู้สึกที่เราต้องการในส่วนของภาคที่เกี่ยวข้องในแง่ของการพัฒนาเรื่องข้าวจากศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวราชบุรี คุณกริษา จิ่งเจริญ กล่าวว่า “ทำให้มีกิจกรรมร่วมกัน มีแนวคิดปลูกข้าว มีการรวมกลุ่มกัน” และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรน.ส.ลำดวน สระทองอินทร์ กล่าวว่า “ดีที่มีการรวมกลุ่มในการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมือง มีกิจกรรมร่วมกัน มีการเพิ่มมูลค่าของข้าวในการที่จะทำไว้บริโภคเองอนาคตอาจจะทำไว้จำหน่ายเพิ่มรายได้ด้วย” ตรงกับ นายสมบัติ เล็บครุฑ กล่าวว่า “มีส่วนร่วม มีเป้าหมายร่วมกัน มีข้าวที่ปลอดภัยไว้กินเอง” จากผู้นำชุมชนกล่าวว่า “ดีในแง่ร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกันในการอนุรักษ์ข้าว จะได้มีข้าวไว้กินเองเพราะชุมชนเราก็เพิ่งจะได้โรงสีข้าวมา จะได้สีและไว้บริโภคเองได้ด้วย”

จะเห็นว่าผลของการพัฒนาเชิงกระบวนการมีในหลายประเด็นด้วยกันแต่ที่สำคัญที่สุดผู้วิจัยคิดว่าการทำให้เครือข่ายมีกิจกรรมร่วมกันปฏิบัติ ร่วมกันคิด ร่วมแก้ไข ร่วมกันแสดงออกความคิดเห็นภายใต้สังคม ประชาธิปไตย สามารถทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนการพัฒนาเครือข่ายร่วมกัน และเกิดความภูมิใจในผลงานของตนเองซึ่งได้ร่วมกันทำขึ้นมา ภายใต้ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จ พบว่ามี 4 ประเด็นด้วยกันคือ 1) การได้รับโอกาสสนับสนุนจากภาครัฐ 2) การมีเป้าหมายเดียวกัน 3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในกิจกรรมของกลุ่ม 4) กระแสในเรื่องของการบริโภคข้าวที่ปลอดภัย และปัจจัยที่เป็นอุปสรรค พบว่ามี 2 ประเด็นคือ 1) การสื่อสารทางด้านการเขียน การจดบันทึกของเกษตรกร ดังที่น.ส.อมรา หสตั้งไทรแก้วกล่าวว่า “การจดรายงานการประชุมก็ไม่ค่อยเป็น ไม่รู้ที่เขียนออกมาจะดี ครบถ้วนหรือเปล่า เป็นกังวล” ส่วนนายสมบัติ เล็บครุฑก็กล่าวว่า “เขียนลำบาก การวาดภาพออกมาไม่ได้ตามความรู้สึกที่ใจอยากให้ออกมา และการเขียนแผน ปกติไม่ค่อยได้ เขียนอยู่แล้ว เขียนไม่ค่อยถูก อยากให้เจ้าหน้าที่ช่วยหน่อย” 2) ช่วงเวลาในการทำกิจกรรมที่ซ้อนทับกิจกรรมของ ส่วนงานภาครัฐ เกษตรกรเป็นกลุ่มเดียวกัน ทำให้บางครั้งต้องเร่งรีบดำเนินกิจกรรมเนื่องจากใกล้เวลาเที่ยง และ บรรยายภาคค่อนข้างร้อน

ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย

1. การจัดเวทีเห็นควรนัดหมายการทำกิจกรรมพัฒนาเครือข่ายร่วมกันในช่วงเวลาที่เกษตรกรกลุ่ม เครือข่ายว่าง อาจเป็นช่วงหลังจากประกอบอาชีพแล้ว และการทำกิจกรรมดังกล่าวไม่ควรซ้ำซ้อนหรือต่อกิจกรรมอื่น
2. ผู้วิจัยในฐานะเป็นผู้อำนวยความสะดวกเวทีในกิจกรรมต่างๆ ควรใช้เทคนิคในการกระตุ้นสมาชิกเครือข่ายผู้ที่ไม่ค่อยได้แสดงออก ให้มีบทบาทและแสดงความคิดเห็นให้มากขึ้น เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของเครือข่ายร่วมกันอย่างแท้จริง
3. จากการศึกษาพบว่าพื้นที่ที่มีการอนุรักษ์ข้าวพื้นบ้านไม่ค่อยมีเห็นในสังคมของการปลูกข้าวเชิง พาณิชยในที่ราบลุ่มภาคกลาง ควรพัฒนาแหล่งเรียนรู้ของท้องถิ่นในรูปแบบของศูนย์เรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมือง น่าจะเป็นแนวทางการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองให้คงอยู่ต่อไป และหากต่อไปมีคนสนใจได้เข้ามาเรียนรู้ ได้อีกช่องทางหนึ่งเพื่อเปิดโอกาสให้คนที่สนใจมาร่วมอนุรักษ์และเรียนรู้มากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณท่านอาจารย์ ดร.วิภาวรรณ ดินนังวัฒนะ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สันติ ศรีสวนแดง ที่ได้ให้ความดูแลอย่างใกล้ชิด เป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ ตรวจสอบ และแก้ไขเพิ่มเติมในส่วนต่าง ๆ อย่างละเอียดทุกขั้นตอน และที่สำคัญกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมชุมชนบ้านดอนแพบทุกคนที่ร่วมเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง กลุ่มเครือข่าย และชุมชนร่วมกันได้อย่างสมบูรณ์

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2537. ชุมชนนิยม: ฝ่าวิกฤติชุมชนล่มสลาย. กรุงเทพฯ: ชัคเชลมีเดีย.

ปรีดา ศรีนฤวรรณ และคณะ. 2550. การพัฒนาเครือข่ายธุรกิจชุมชนของชุมชนตำบลสันป่าเปา ตำบลหนองแห้ง และตำบลสันทรายหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ให้เข้มแข็งและยั่งยืน : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการทุนวิจัย (สกว.).

พายุ์พญเบศวร์ มากกุล. 2546. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการใช้กระบวนการผลิตข้าวพื้นบ้านของเกษตรกรในเขตพื้นที่ราบ ตำบลเมืองพาน อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สันติ ศรีสวนแดง, ผ่องพรรณ ตริยมงคลกุล, และอารีรัตน์ ภาคพิทเจริญ. 2552. การพัฒนารูปแบบการเชื่อมต่อองค์ความรู้ในเส้นทางสินค้าข้าวจังหวัดนครปฐม: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการทำวิจัย (สกว.).